

Univerzitet Crne Gore
Fakultet političkih nauka

Analiza medijskog diskursa

Treće predavanje – *Kritička analiza diskursa*

Glavni pristupi u analizi medijskog diskursa

Kritička analiza diskursa

- Kritička analiza diskursa, kao pristup analizi diskursa, idejno pripada poststrukturalizmu.

Kritička analiza diskursa

- Mišel Fuko tvrdi da je “retorika moći i moć retorike ista stvar” (Foucault 1982 nav. prema de Lauretis 1985, 243), te da su diskurs i odnosi moći ukorijenjeni u “društvenom neksusu” (Foucault 1982, 791) budući da je “društvo bez odnosa moći samo apstrakcija” (Foucault 1982, 791).
- Fuko smatra da se moć otkriva u diskursu, s obzirom na to da nijedan društveni disbalans ne može postojati bez diskurzivne dimenzije:

“Pretpostavljam da je u svakom društvu proizvodnja diskursa kontrolisana, selektovana, organizovana i raspoređena prema određenim procedurama, čija je uloga da spriječi moć i opasnosti koje moć donosi” (Foucault 1972, 216).

Kritička analiza diskursa

- Vuković-Stamatović (2014) navodi da je osnovna pretpostavka kritičke analize diskursa “da je jezik sredstvo za izražavanje, ali i stvaranje društvene nejednakosti” (Vuković-Stamatović 2014, 97).
- U diskursu se često dešava da učesnici u komunikaciji nijesu jednaki – nemaju istu mogućnost kontrolisanja diskursa, dužine svog izlaganja, postavljanja pitanja i slično.
- Dešava se da učesnici nijesu jednaki i zbog nekih drugih svojstava koja su u društvu izvor nejednakosti - finansijska, politička moć, rodne uloge, etnička pripadnost, rasa i slično.
- Često se u diskursu zapravo radi o suptilnim oblicima zloupotrebe društvene moći, a glavno sredstvo za iskazivanje te moći i dominacije nad drugima je *diskurs* (Vuković-Stamatović 2014, 97).
- To je predmet kritičke analize diskursa.

Šta je kritička analiza diskursa?

- **Kritička analiza diskursa** je pristup analizi diskursa koji ima za cilj da ukaže na povezanost “između diskursne prakse, društvene prakse i socijalne strukture” (Sheyholislami 2001, 12).

Šta **nije** kritička analiza diskursa?

- **Metod** – kritička analiza diskursa metod koji se automatski može primijeniti na proučavanje društvene problematike.
- Kritička analiza diskursa je *perspektiva* koja kombinuje znanja iz različitih društvenih disciplina.
- Orijentisana je problemski, a ne paradigmatiski, što znači da ne postoji jedan obrazac koji slijede svi istraživači tokom analize.

Šta **nije** kritička
analiza diskursa?

- **Pozitivistička** – kritička analiza diskursa sprovodi se po svojoj istraživačkoj prirodi, kvalitativnim metodama.

Karakteristike kritičke analize diskursa

- Kritička analiza diskursa ima sljedeće karakteristike (Huckin 2002, 156, nav. prema: Vuković-Stamatović 2014, 97):
 1. bavi se savremenim društvenim pitanjima, u nastojanju da se razotkrije manipulacija moćnih grupa putem javnog diskursa;
 2. posebna pažnja poklanja se faktorima *ideologije, moći i otpora*;
 3. povezuje istraživanje diskursa, društvenih praksi i socijalnog konteksta;
 4. kombinuje retoričku teoriju i sociologiju;
 5. tretira žanrove kao ključne strukturalne elemente;

Karakteristike kritičke analize diskursa

1. inkorporira intertekstualna i druga poststrukturalistička shvatanja diskursa;
2. analizira i ono što nije eksplicitno dato u diskursu;
3. analiza se odvija i na nivou istraživanja interpersonalnih aspekata diskursa kao što je učtivost, identitet i ethos;
4. za razliku od drugih oblika kritike kulture, istraživanje se zasniva na detaljnoj analizi diskursa;
5. ohrabruje društvenu angažovanost.

Karakteristike kritičke analize diskursa

- Kritička analiza diskursa apsolutni prioritet daje upotrebi diskursa i njegovoj povezanosti sa društvom.

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa

- Filozofska osnova kritičke analize diskursa je frankfurtska (Habermas) i francuska škola (Fuko, Burdije).

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Habermasa

- Frankfurtska škola je naziv za neomarksističku interdisciplinarnu društvenu teoriju koja se razvila dvadesetih i tridesetih godina 20. vijeka (Podboj 2023).
- Frankfurtska škola je obuhvatala teorije iz oblasti filozofije, sociologije, psihologije i ekonomije (Horkheimer, Adorno, Fromm, Marcuse, Benjamin).

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Habermasa

- Habermas je u svom pristupu diskursu prednost dao *jeziku u upotrebi*, naspram jezika kao apstraktnog sistema znakova.
- De Sossioov dualizam *langue* (jezik) i *parole* (govor), koji se bavi sistemom jezičkih pravila i jezičkom upotrebom, nije loš, ali je Habermas smatrao kako su se *jezik i upotreba* previše razdvajali i to najčešće na uštrb *upotrebe*.

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Habermasa

- Frankfurtska škola je u središte kritike društva postavila *ideologiju*, definišući je kao *društvenu lažnu svijest* (Finlayson 2011, 11).
- Frankfurtska škola ideologiju vidi kao glavnog krivca za održavanje kapitalizma (Bronner, 2011: 20).
- Kritička analiza diskursa tome je samo dodala dimenziju *diskursa* jer se diskurs smatra posrednikom između *ideologije i društvenih praksi*.

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Fukoa

- Fuko je, svojom poststrukturalističkom perspektivom bio fokusiran na „jezičko strukturiranje stvarnosti—(Liao i Markula 2009, 40).
- Poznat po svom istraživanju koncepta seksualnosti, Fuko je tvrdio da je diskurs sredstvo za proizvodnju seksualnosti (de Lauretis 1985, 246).
- Naše poimanje seksualnosti neodvojivo je od diskursa jer ništa nije „van dometa diskurzivne moći“ (de Lauretis 1985, 246), niti bilo šta izmiče „diskursu moći“ (de Lauretis 1985, 246).
- Diskurs je za Fukoa bio više od teksta, slike, odnosa, predstavljao je izvor znanja i način spoznaje (Liao i Markula 2009, 41).

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Fukoa

- Govoreći o ideji seksualnosti, Fuko objašnjava da su „(...) zabrane, isključenja, ograničenja, vrijednosti, slobode, transgresije seksualnosti, sve njene verbalne ili druge manifestacije povezane sa određenom diskurzivnom praksom“ (Foucault 1972, 213).
- Konstruisanje različitih društvenih identiteta je „posljedica odnosa moći, mnogostrukih označavanja, razlike i isključivanja, a ne konačna prirodno konstruisana datost, nepromjenljiva i nepomjeriva“ (Višnjić 2016, 20).

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Fukoa

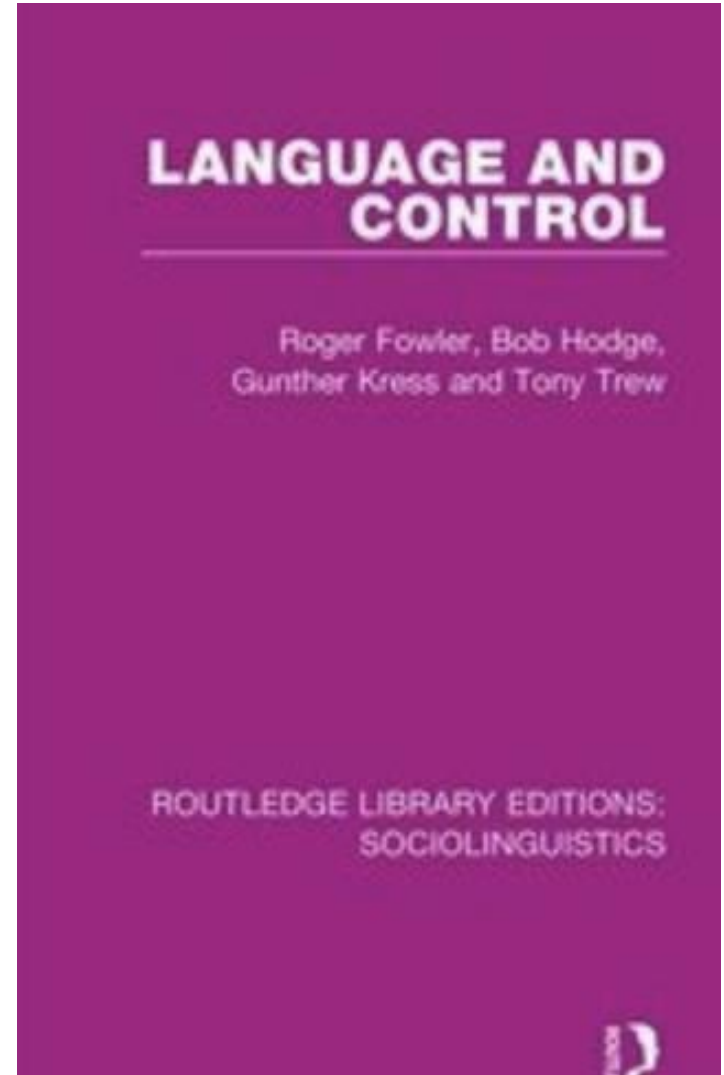
- Budući da je Fuko istraživač koji je jako puno vremena proveo na dekonstruisanju koncepta moći, površnom analizom bi se moglo zaključiti da u Fukoovoj teoriji moć predstavlja puki odnos nadređenosti i podređenosti.
- Međutim, Fuko moć definiše kao relacioni koncept koji pripada svima —u njegovom viđenju moći postoje nejednakosti, ali ne i bespomoćnost.
- To znači da „svako ko nije fizički ograničen može da učestvuje u odnosima moći sa drugima“ (Liao i Markula 2009, 41) zato što moć ne postoji u izolaciji već se ostvaruje samo u međuljudskim odnosima.
- Svaki pojedinac/ka nužno učestvuje u odnosima sa drugim ljudima i u tom učestvovanju on/ona ima mogućnost da **praktikuje moć** (Foucault 2000).

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa – uticaj Fukoa

- Fuko odbacuje ideju o moći kao o negaciji slobode i „lažnu svijest“ (Foucault 2000, 340 prema Liao i Markula 2009, 41), kao izraz nemogućnosti učestvovanja u odnosima moći.
- Uloga diskursa je, stoga, da ojača određene grupe i poveća njihovu moć ili da ih oslabi.
- Fuko zato tvrdi da „pojedine grupe postaju moćne i uticajne taktičkom upotrebom diskursa“ (Liao i Markula 2009, 41).
- To podrazumijeva da diskurs sam po sebi nije manipulativan, ali to postaje u različitim **kontekstima** (Marko 2012).

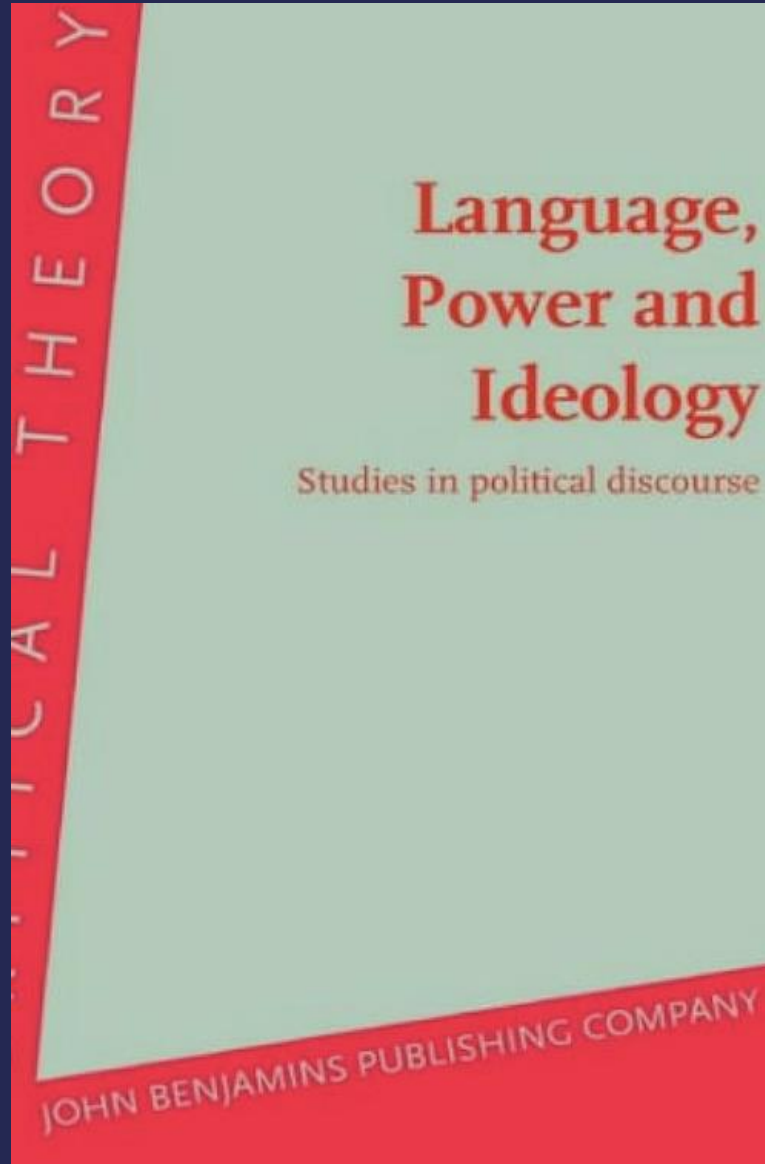
Istorijski razvoj kritičke analize diskursa

- Pretečom kritičke analize diskursa smatra se kritička lingvistika, kao perspektiva u lingvistici koja naglašava značaj društvenog konteksta u realizaciji i razvoju jezika.
- Godina početka kritičke lingvistike je **1979. godina**, kada je izašla uticajna knjiga „Jezik i kontrola“ Rodžera Faulera (Fowler)

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa

- Norman Ferkla se smatra **glavnim utemeljivačem** kritičke analize diskursa.
- Vuković-Stamatović (2014) navodi da je presudan uticaj na stvaranje kritičke analize diskursa imala i knjiga „Jezik, moć i ideologija“ Rut Vodak (Wodak, 1989) i osnivanje časopisa Teuna van Dajka, „Diskurs & društvo“ (1990), koji je i danas najuticajniji časopis kritičke analize diskursa.

Discourse Studies

Impact Factor: 1.8
5-Year Impact Factor: 2.2

[JOURNAL HOMEPAGE](#)[SUBMIT PAPER](#)

Discourse Studies is an international peer-reviewed journal for the study of text and talk. Publishing outstanding work on the structures and strategies of written and spoken discourse, special attention is given to ... | [View full journal description](#)

This journal is a member of the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#).

Browse journal

[Current issue](#)[OnlineFirst](#)[All issues](#)[Free sample](#)

Osnovni pojmovi u kritičkoj analizi diskursa

- Van Dajk (2001) izdvaja makronivo kao najvažniji segment kritičke analize diskursa, koji prevazilazi mikrolingvistiku, odnosno analizu jezika kao teksta.
- Van Dajk (van Dijk, 2001) u makronivo ubraja sljedeće koncepte: *ideologiju, moć, dominaciju, hegemoniju, ubjeđivanje i manipulaciju.*

Osnovni pojmovi u kritičkoj analizi diskursa - ideologija

- *Ideologiju* Van Dijk definiše kao „fundamentalna vjerovanja grupe i njenih članova“ (van Dijk, 2003: 7).
- Ideologija je sveukupni pogled na svijet, tj. skup vrijednosti, ideala i mišljenja koji „dominantni članovi društva nameću drugim članovima društva“ (Vuković-Stamatović 2014, 100).

Osnovni pojmovi u kritičkoj analizi diskursa - moć

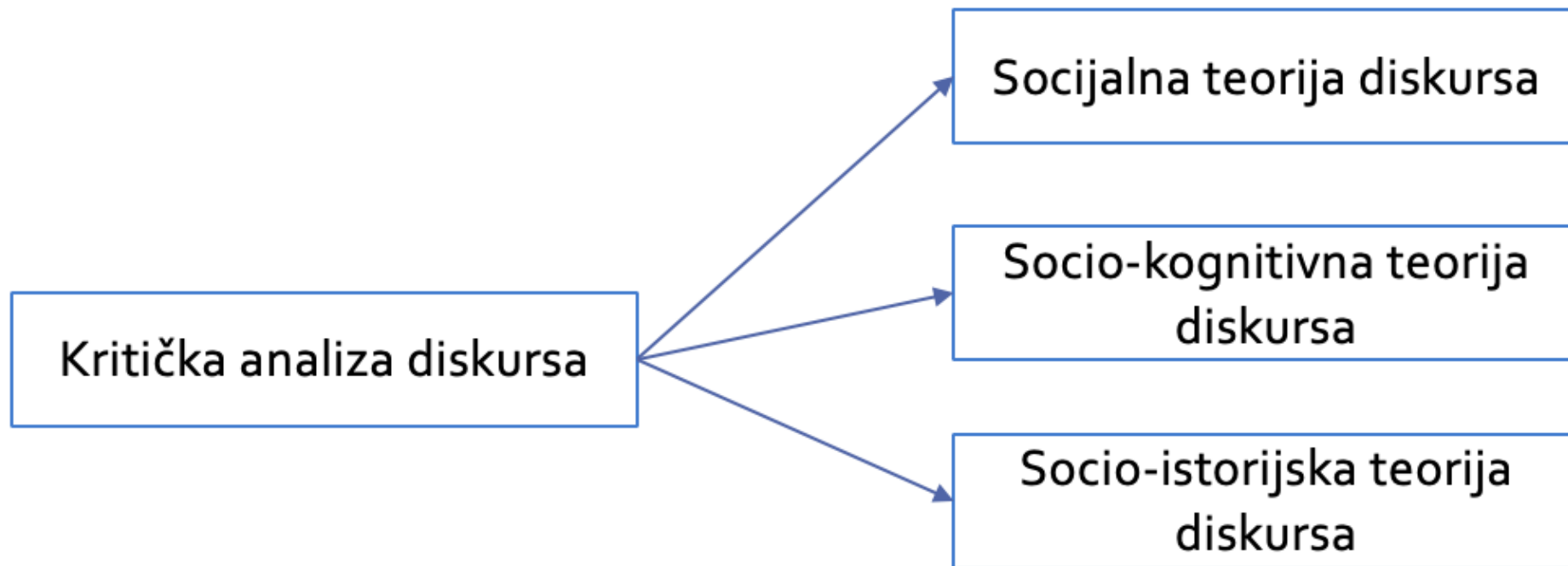
- **Moć** je kontrola koju određene grupe i institucije imaju u odnosu na djela i mišljenja članova drugih grupa (van Dijk 2001, 355).
- Moć se ostvaruje na osnovu privilegovanog pristupa sili, novcu, slavi, znanju, informacijama, „kulturi“ (Vuković-Stamatović 2014, 100).
- Van Dijk razlikuje *prihvatljive i opravdane* oblike moći od slučajeva u kojima dolazi do *zloupotrebe* moći, što on naziva *dominacijom* (van Dijk 1993, 255).
- Predmet kritičke analize diskursa nikada nijesu lične i individualne zloupotrebe moći, već “samo njeni generalizovani tipovi koji su prisutni kod određenih grupa” (Vuković-Stamatović 2014, 100).
- Van Dijk u kontekstu moći govori i o **hegemoniji**, koja se dešava kada “potčinjeni” prihvataju dominaciju “nadređenih”, u njihovom interesu (van Dijk 1993, 255).

Osnovni pojmovi u kritičkoj analizi diskursa - moć

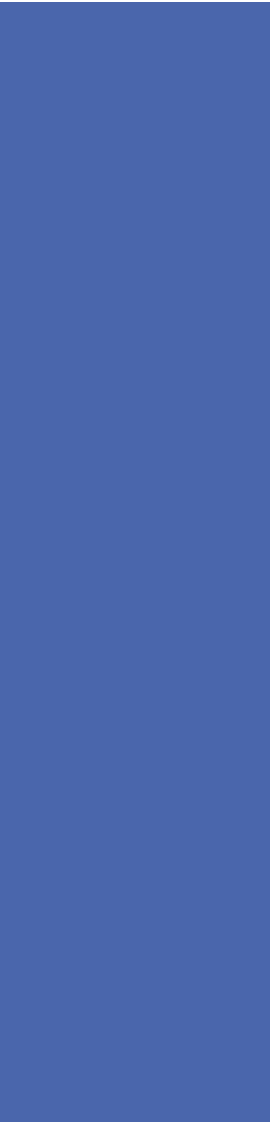
- Za razliku od moći koja se ostvaruje silom, moć ubjeđivanja, koju imamo u medijima, zasniva se na *kognitivnoj kontroli* (van Dijk 2001, 355).

Osnovni pojmovi u kritičkoj analizi diskursa - manipulacija

- Van Dijk definiše manipulaciju kao „komunikativnu i interakcionu praksu u kojoj manipulator kontroliše druge učesnike protiv njihove volje ili njihovih interesa“ (van Dijk, 2006: 360).

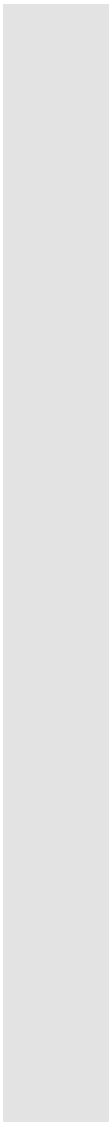

Metodologija kritičke analize diskursa

Socijalna teorija diskursa

Norman Ferklaf

“3D” okvir
Ferklafovog
modela
socijalne teorije
diskursa

Izvor: Vuković-
Stamatović 2014, 102.

Socijalna teorija diskursa

- Prva dimenzija je analiza teksta. Ferklaaf je diskurs definisao kao cjelokupni proces društvene interakcije koje je tekst samo dio (Fairclough 1989, 24).
- Druga dimenzija je diskurzivna praksa, koja tretira diskurs kao proizvod koji se “aktivno konzumira u društvu” (Blommaret i Bulcaen 2000, 448).
- Treća dimenzija je *diskurs kao društvena praksa*, odnosno diskurs kao dio ideoloških i hegemonijskih procesa u društvu (Blommaret i Bulcaen 2000, 449).
- Ferklaaf smatra da je **klasa** osnovni izvor moći u društvu, koji se prelijeva na diskurs.

Socijalna teorija diskursa – I i II nivo analize

- Na **prvom** nivou analize (teksta) Ferklaf će istraživati, recimo, autorstvo medijskih priča.
- Na **drugom** nivou analize (diskurzivna praksa) Ferklaf analizira u diskurs u svojoj *društvenoj funkciji*.
- Ferklaf na tom nivou analize spominje *intertekstualnost* i dijeli je na:
 - 1) *Očiglednu intertekstualnost* kod koje dolazi do korišćenja već postojećih tekstova u nastanku novog (npr. kroz citiranje);
 - 2) *Konstitutivnu intertekstualnost ili interdiskurzivnost* koja označava upotrebu struktura iz već “postojećih tekstova u nastanku novog, tj. miješanje žanrova, stilova i registara” (Vuković-Stamatović 2014, 103).

Socijalna teorija diskursa – III nivo analize

- Analiza diskursa kao društvene prakse, treća je dimenzija Ferklafovog modela.
- Na ovom nivou istražujemo tri aspekta sociokulturnog konteksta komunikativnog događaja: *ekonomski, politički i kulturni*.

Socijalna teorija diskursa

- Kritička analiza diskursa želi da istraži povezanost *diskurzivnih i društvenih praksi*, odnosno ulogu koju *diskurs ima u društvu* (Fairclough 2006, 12).

Socijalna teorija diskursa

- U društvenim naukama se na odnos diskursa i društva gledalo iz dvije moguće perspektive.
- Prema prvoj perspektivi društvo kreira diskurs, a prema drugoj diskurs direktno utiče na stvaranje društva i društvenih poredaka.

Socijalna teorija diskursa

- Diskurs nije samo ni individualna aktivnost ni odraz društvenih okolnosti.
- Sa jedne strane, društvene prakse i strukture oblikuju diskurs: zakoni, obrazovanje, norme, konvencije.
- Sa druge strane, diskurs konstituiše društvo – utiče na oblikovanje i redefinisane svih navedenih dimenzija društvene prakse i structure, na odnose i identitete koji iz njih nastaju.

Socio-istorijski pristup

Rut Vodak

Socio-istorijski pristup

- Osnovna postavka ovog pristupa jeste u tome da diskurs nastaje i interpretira se u kontekstu određenih *istorijskih dešavanja, tj. u određenom vremenu i prostoru.*
- Vodak (Wodak 2002, 14) u svom pristupu identifikuje sljedeće korake:
 1. Pristup je orijentisan na probleme, a ne na specifične lingvističke odlike. Socijalni problemi predmet su istraživanja, uključujući rasizam, identitet, socijalne promjene i sl;
 2. Istorijski kontekst se uvijek uzima u obzir i integriše u interpretaciju diskursa;
 3. Pristup je *abduktivan*: potrebno je konstantno kretanje između teorije i empirijskih podataka u oba pravca;
 4. Istražuju se različiti žanrovi i oblici javnog diskursa, kao i interdiskurzivne veze.

Socio-istorijski pristup

- Vodak je smatrala da se u analizi određenog diskursa mora „dekonstruisati cijeli sociopolitički i istorijski kontekst u kome se realizuje određena društvena praksa” (Vuković 2014, 106).
- Vodak navodi da je diskurs konstitutivni element svakog društva zato što omogućuje da se društvo transformiše ili da „održati status quo” (Wodak 2004, 303).

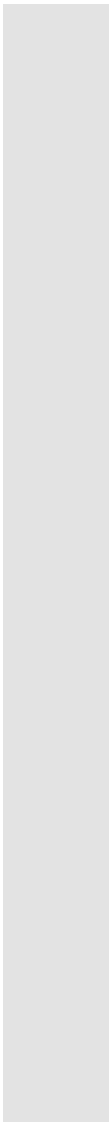
Socio-istorijski pristup

- Suština kritičke analize diskursa, prema Vodak, je učiniti „eksplicitno implicitnim”(Wodak 2004, 304) odnosno koristiti diskurs za dekonstruisanje latentnih moći, ideologija, nejednakosti i „izazivanje površnih značenja”(Wodak 2004, 304).

Socio- kognitivni pristup

Teun Van Dijk

Socio- kognitivni pristup

- Prethodno izloženim pristupima diskursu nedostaje jedna suštinski važna dimezija — *kognicija*, koju je prepoznao Teun Van Dijk.
- Socio-kognitivne studije diskursa (Socio- cognitive Discourse Studies —SDS) (Van Dijk 2017, 4) predstavljaju posebno područje unutar kritičkih studija diskursa, koje uvode društvenu kogniciju kao „ključnu dimenziju koja nedostaje” (Van Dijk 2017, 3) u teoriji diskursa.
- Van Dijk tvrdi da ideologija nije jedini faktor koji utiče na medijski diskurs, zato što je društvena kognicija dodatni element koji posreduje vezu između diskursa i društva.

Socio- kognitivni pristup

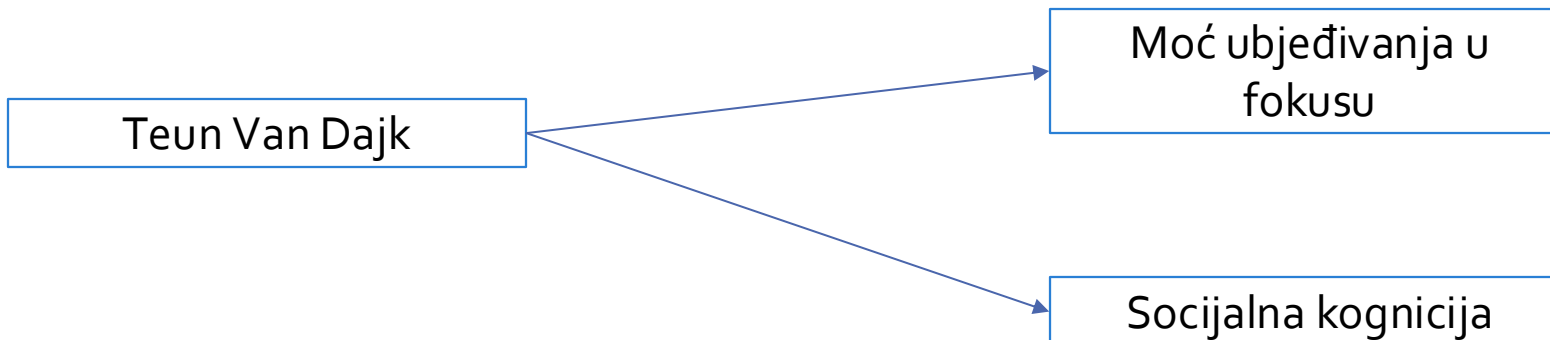
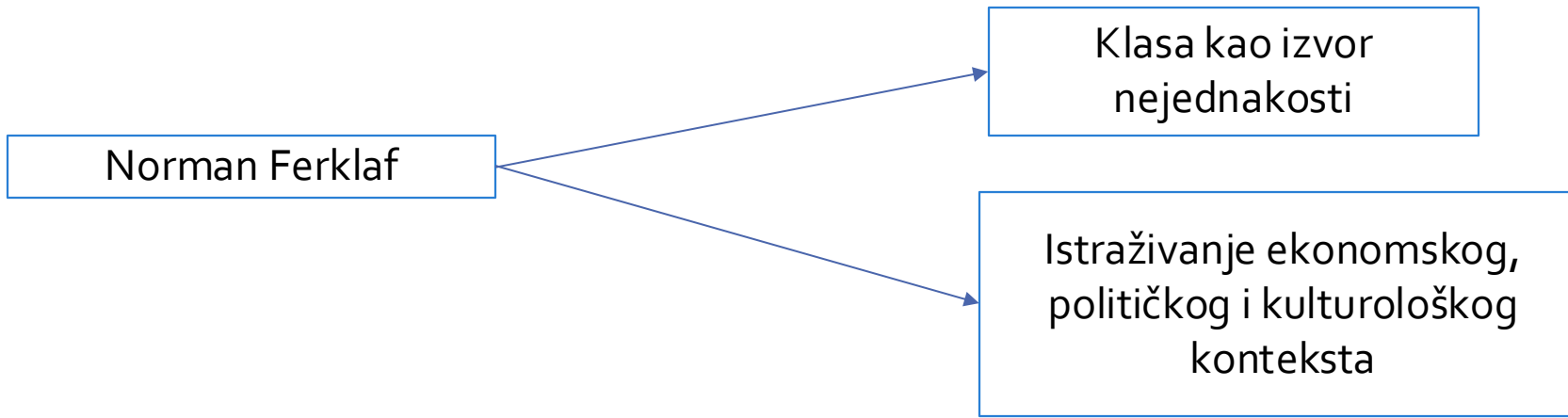
- Društvena kognicija predstavlja niz individualnih „mentalnih modela“ (Van Dijk 2017, 22) koji se identifikuju u medijskom jeziku kao „subjektivna interpretacija događaja ili situacija—(Van Dijk 2017, 7).
- Mentalni modeli su sačinjeni od pojedinačnih mišljenja, stavova i emocija i moraju biti detektovani u analizi diskursa, zato što imaju značajan persuazivni potencijal (moć ubjeđivanja).
- Medijski diskurs nikada nije slučajan i, u kontekstu socio-kognitivnih studija diskursa, namjera medija je da „prenese mentalni model govornika/ce ili pisca—(Đorđević 2020, 3), odnosno da prenese njegovo/njeno mišljenje, emocije i stavove.

Socio- kognitivni pristup

- Za socio-kognitivne studije diskursa je karakteristično da prave obrt u takozvanom „teorijskom radikalizmu—(Milivojević 2008, 46) odnosno generalnoj tendenciji u teoriji medija da se publika smatra pasivnim posmatračem.
- Socio-kognitivni pristup je „izmijenio način posmatranja medijskih efekata—(Milivojević 2008, 46), odnosno doveo do toga da se publika vidi kao „razuđena, komunikacijski kvalifikovana društvena grupa čija aktivnost određujuće utiče na ishod komunikacije— (Milivojević 2008, 45).

Socio- kognitivni pristup

- To zapravo znači da iako je cilj medija da prenesu određena mišljenja, stavove i emocije, prijem medijskih poruka zavisi od pre-definisanih mentalnih modela publike.
- Socio- kognitivne studije diskursa ne mogu utvrditi šta su tačno konzumenti medija **mislili/osjećali prije susreta sa medijskim diskursom**, ali nam govore da su mediji u stanju da aktiviraju različite kognitivne odgovore u svojoj publici (Đorđević 2020; Van Dijk 2017), odnosno da **osnaže ili suzbiju uvjerenja koja su već tu**.

Literatura

- Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis. In The Routledge handbook of discourse analysis (pp. 9-20). Routledge.
- Talbot, M. (2007). Media discourse: Representation and interaction. Edinburgh University Press.
- Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. Discourse & society, 17(3), 359-383.
- Van Dijk, T. A. (2017). Socio-cognitive discourse studies. The Routledge handbook of critical discourse studies, 26-43.
- Vuković-Stamatović, M. (2020). Žanr i diskurs televizijskih političkih intervjua, Univerzitet Crne Gore.
- Weiss, G., & Wodak, R. (Eds.). (2007). Critical discourse analysis. New York: Palgrave Macmillan.
- Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.). (2015). Methods of critical discourse studies. Sage.